

POMORSKA ZBIRKA ZAVODA ZA POVIJESNE ZNANOSTI HAZU U ZADRU – ČUVAR ZADARSKE TEHNIČKE BAŠTINE

MARIJANA DLAČIĆ □ Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zadar

sl.1. Dio stalnog postava Pomorske zbirke
(izvor: Arhiv Pomorske zbirke, autor Tonči
Lučić)

Uvod. U sklopu Zavoda za povijesne znanosti HAZU-a u Zadru nalazi se Pomorska zbirka koja sadržava predmete vezane za pomorstvo i pomorsku prošlost Zadra i sjeverne Dalmacije. Začetci Zbirke sežu u 1958. godinu, kada je, na poticaj tadašnjeg upravitelja Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU; današnjeg Zavoda) Vjekoslava Maštrovića, započelo prikupljanje predmeta, a Zbirka je otvorena za javnost 1966. godine kao Pomorski muzej, s namjerom da to i postane, no to se nikad nije dogodilo. Najviše predmeta prikupljeno je upravo u 1960-im godinama kako bi se do otvorenja Zbirke za javnost u povodu 100. obljetnice osnutka Akademije prikupila reprezentativna građa koja će dočarati razvoj pomorstva u prošlosti, ali i značenje pomorstva i industrije vezane za pomorstvo u suvremenom razdoblju.

Nastanak i razvoj Pomorske zbirke

Današnji izgled i opseg Zbirke uvelike je određen tim prvim razdobljem do otvorenja za javnost, a to je ujedno razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, u kojemu se dogodila sveobuhvatna infrastrukturna obnova u ratu višestruko bombardiranog Zadra, ali i institucionalna obnova ulaskom Zadra u sastav Jugoslavije nakon razdoblja vlasti fašističke Italije. Godine 1954. u Zadru je osnovan Institut JAZU-a, čija je široka znanstvena i istraživačka djelatnost velikim dijelom bila usmjerena na pomorstvo Zadra i regije. Prije osnivanja Instituta na tom su području istraživanja provodili djelatnici drugih Akademijinih jedinica, ponajprije Jadranskog instituta iz Zagreba i Pomorskog muzeja iz Splita te je na taj način znatan dio pomorske prošlosti Zadra i sjeverne Dalmacije već bio dobro dokumentiran.

Ubrzo se nametnula potreba za osnivanjem pomorskog muzeja u Zadru, po uzoru na pomorske muzeje u Splitu, Dubrovniku, Rijeci i drugim pomorskim središtima, a s tim je ustanovama uspostavljena i kvalitetna međumuzejska suradnja. Usto, velik broj znanstvenika i istraživača uključio se u projekt izdavanja *Pomorskog zbornika*, koji je objavljen 1962. godine, u povodu 20. obljetnice osnutka Jugoslavenske ratne mornarice. Zbornik je objavljen u dva toma, a teme obuhvaćene njime podijele

ljene su u tri cjeline: *Razvoj našeg pomorstva kroz stoljeća do 1941. godine* (str. 3. – 688.), *Naše pomorstvo od 1942. do 1962. godine* (str. 689. – 1370.) i *Dopunske rasprave iz našeg pomorstva* (str. 1371. – 1914.), pri čemu članci u posljednjoj cjelini dijelom obuhvaćaju i teme iz suvremenog razdoblja. Iz navedenog opsega stranica razvidno je da je iznimna pozornost pridana razdoblju posljednjih 20 godina, pri čemu se velik broj radova odnosi na teme iz tehničke, građevinske, urbanističke i ekonomske struke. Suradnja brojnih znanstvenika i stručnjaka u pomorstvu na tiskanju jubilaranoga *Pomorskog zbornika* rezultirala je osnivanjem Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, koje je iste godine počelo izdavati godišnji časopis *Pomorski zbornik* (izlazi i danas, ali u Rijeci). Treba napomenuti da je izdavač jubilaranoga *Pomorskog zbornika* bio JAZU, a glavni urednici bili su tadašnji predsjednik Akademije Grga Novak i direktor Instituta JAZU-a u Zadru Vjekoslav Maštrović. Oni dvojica bili su predsjednik te glavni tajnik spomenutog Društva koje je imalo ured u prostorijama zadarskog Instituta. Na osnivačkoj skupštini predsjednik Društva akademik Grga Novak naglasio je da se pojam *pomorstvo* treba shvaćati u širem smislu, tj. da pojam ne obuhvaća samo ono što je vezano za plovidbu, trgovinu i brodogradnju nego u obzir treba uzeti i hidrografiju, meteorologiju i drugo.¹ Takav sveobuhvatan pristup pomorstvu zadržan je i pri skupljanju predmeta za Pomorsku zbirku pa danas ona odražava cjelokupnost pomorskih djelatnosti i života s morem i uz more. (sl.1.)

¹ Nikola Čolak, „Osnivačka skupština Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije”, *Naše more* 9, br. 5/6 (1962): 176, <https://hrcak.srce.hr/file/309734> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).

Tehnička baština u Pomorskoj zbirki

Za stjecanje dojma o kakvom je kulturnom, znanstvenom i društvenom raspoloženju bila riječ, navest ćemo primjere iz muzejske dokumentacije. To su ponajprije dopisi upućeni brojnim poduzećima i organizacijama s namjerom skupljanja predmeta za Zbirku. U dopisu upućenom Jugoslavenskoj tankerskoj plovidbi 1966. godine Vjekoslav Maštrović, direktor Instituta, navodi kako im je velika želja da pokažu razvoj novijeg pomorstva vezanoga za Zadar, pri čemu bi upravo Jugoslavenska tankerska plovidba imala važno mjesto kao „najveće naše poslijeratno dostignuće u pomorstvu”, uz napomenu: „Glavno nam je prikazati što bolje vaše poduzeće.”² To su planirali postići izlaganjem dijelova brodske opreme i modela brodova kojima bi se obuhvatio kronološki razvoj poduzeća, posebno s obzirom na razvoj industrije i tehnički napredak u brodogradnji. Tako su u zbirku ušla brodska zvona s njihovih prvih, u međuvremenu rashodovanih brodova *Šumećani* i *Jajce* te pojas za spašavanje s broda *Jajce*. Maštrović u dopisu navodi i

da bi voljeli imati modele jednoga većeg i jednoga manjeg tankera te jednoga „bulk-cariera”, odnosno broda za rasuti teret, kao i fotografije drugih njihovih brodova, uključujući drvene brodove što ih je izgradilo brodogradilište u Zadru koje je djelovalo u sastavu Jugoslavenske tankerske plovidbe.

Danas su u Zbirci modeli brodova *Dugi otok*, *Zletovo*, *Obrovac* i *Petar Zoranić*, koji je doživio golemu tragediju pa je tom tankeru posvećen i poseban dio postava. Svaki od tih brodova izgrađen je u drugom brodogradilištu, pa su oni ujedno i prikaz tadašnjih postignuća domaćih brodogradilišta koja su s gotovo svakom novom gradnjom pomicala granice znanja i vlastitih mogućnosti. Spomenuti *Petar Zoranić* izgrađen je 1960. godine u riječkom „3. maju” i tada je bio njihov najveći i najmoderniji brod. *Zletovo* je izgrađeno u pulskom „Uljaniku”, najvećem jugoslavenskom brodogradilištu. *Obrovac* je djelo brodogradilišta „Jozo Lozovina – Mosor” u Trogiru, brodogradilištu s kojim je ostvarena vrlo dobra suradnja.

sl.2. Dio stalnog postava posvećenoga brodarstvu 20. stoljeća u kojemu su i modeli brodova Jugoslavenske tankerske plovidbe (izvor: Arhiv Pomorske zbirke, autorica Marijana Dlačić)

sl.3. Stalni postav Pomorske zbirke, brodski instrumenti (izvor: Arhiv Pomorske zbirke, autor Tonči Lučić)

sl.4. Dio stalnog postava s tehničkom baštinom. U prednjem je planu vitrina s uzorcima brodske užadi koju je proizvodila tvornica „Otočanka” (izvor: Arhiv Pomorske zbirke, autorica Marijana Dlačić).

² Dopis poslan Upravnom odboru Jugoslavenske tankerske plovidbe 19. listopada 1966. (Arhiv Pomorske zbirke).

sl.5. Vitrina s brodskim instrumentima koje je izradila tvornica „Vlado Bagat“ (izvor: Arhiv Pomorske zbirke, autorica Marijana Dlačić)

3 Ivan Paša, *Tankerska plovidba Zadar: razvoj Tankerske plovidbe i njezin doprinos zadarskom kraju* (Zadar: Tankerska plovidba, 1966).

4 Branka Milošević Pujo i Hrvoje Radovan, „Sprječavanje onečišćenja mora po MARPOL-konvenciji“, *Naše more* 52, br. 5/6 (2005): 232, <https://hrcak.srce.hr/file/12538> (pristupljeno 30. lipnja 2025.).

5 Uredništvo, „Tankerska plovidba d. d.“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija – Portal brvatske tehničke baštine* (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2022), <https://tehnika.lzmk.hr/tankerska-plovidba-d-d/> (pristupljeno 28. lipnja 2025.).

6 Uredništvo, „Ribolovni alati i tehnike“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija – Portal brvatske tehničke baštine* (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2022), <https://tehnika.lzmk.hr/ribolovni-alati-i-tehnike-2/> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).

7 Prva namjena ogleda se i u samom imenu tvornice. Naime, Vlado Bagat (Split, 1915. – Olib, 1944.) u Drugom je svjetskom ratu sudjelovao u stvaranju prvih jugoslavenskih mornaričkih jedinica te je proglašen narodnim herojem.

8 Uredništvo, „Bagat“, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija – Portal brvatske tehničke baštine* (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2022), <https://tehnika.lzmk.hr/bagat/> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).

Nasuprot tome, brod *Dugi otok* izgrađen je u Japanu, čime se htjela naglasiti progresivna politika tadašnje uprave. Naime, Jugoslavenska tankerska plovidba bila je prva u Jugoslaviji koja je uspjela realizirati narudžbu za brodogradnju u nekoj stranoj državi, i to u dalekom Japanu.³ Bio je to u ono vrijeme veliki uspjeh jer je državna politika podrazumijevala da se brodovi grade samo u domaćim brodogradilištima. No kako su ona bila pretrpana narudžbama drugih brodara, Jugoslavenska tankerska plovidba bila je prisiljena tražiti vanjskog izvršitelja, za što je naposljetku dobila odobrenje državne vlasti. Skupljanje predmeta vezanih za razvoj Jugoslavenske tankerske plovidbe nastavljeno je i u sljedećim godinama.

Kao primjer može poslužiti fotografija tankera *Ante Babinina* izgrađenoga 1980. godine u Japanu, koji je tada bio njihov najveći i najmoderniji tanker. Imao je odvojene balastne tankove (tzv. SBT tanker – *segregated ballast tanks*), što je tada bila rijetkost jer gradnja SBT tankera tek 1980-ih godina postaje obvezna i propisana Međunarodnom konvencijom o sprječavanju onečišćenja mora s brodova (MARPOL konvencijom)⁴. Jugoslavenska tankerska plovidba osnovana je 1955. godine u Zadru, a i danas uspješno posluje pod imenom Tankerska plovidba d. d.⁵ (sl.2.)

Zbirka sadržava i brodske uređaje te dijelove brodske opreme koje su donirali Brodospas Split i Jadrolinija pri otpremi nekih njihovih brodova u rezalište, ali i predmete koji su prikupljeni međumuzejskom suradnjom. Potonje se uglavnom odnosi na predmete koji nisu lokalno specifični, a muzejske su ustanove imale više istovrsnih primjeraka. Na taj su način Pomorskoj zbirci donirani navigacijski instrumenti i brodska oprema poput oktana, sekstanata, kompasa, smjernih ploča, inklinatora i drugih predmeta. Upravo je iz dokumentacije vezane za međumuzejsku suradnju i za djelovanje Sekcije pomorskih muzealaca razvidno koliko je suradnja između muzejskih djelatnika bila važna. (sl.3.)

No posebice su važne dvije vitrine u kojima su predmeti dviju zadarskih tvornica. Jedna je vitrina posvećena tvornici „Otočanka“, koja je proizvodila različite vrste užadi, među njima i brodsku užad. Tvornica je osnovana 1958. godine izdvajanjem iz Tekstilnog kombinata „Boris Kidrič“ i osamostalila se pod imenom „Otočanka – tvornica konopa, tepiha i jute“. Kasnije je mijenjala opisni dodatak u imenu, ovisno o promjenama u proizvodnom asortimanu, no u javnosti je (bila) poznata samo kao „Otočanka“. Proizvodila je različite vrste užadi od prirodnih i umjetnih materijala.⁶ Njezin pravni sljednik, Tvornica konopa i veziva (TKV), djeluje i danas.

U vitrini su izloženi uzorci kudjelje, manile, sisala, poli-propilena i čelične užadi različitih debljina koje je Tvornica 1966. godine donirala za izlaganje u budućemu Pomorskom muzeju te godine. Svaka od navedenih vrsta užadi ima svoju namjenu, a istodobno svjedoči o tehnološkim inovacijama koje su uvođene u najrazličitija područja. (sl.4.)

Poseban je kuriozitet Zbirke vitrina posvećena tvornici „Vlado Bagat“, u javnosti poznatoj po proizvodnji strojeva za šivanje koje je u drugoj polovici 20. stoljeća imalo gotovo svako domaćinstvo. Naime, tvornica je osnovana 1950. godine radi proizvodnje brodske opreme za mornaricu JNA.⁷ Proizvodili su se navigacijski, optički i mehanički uređaji te uređaji druge namjene, no od sredine 1950-ih godina tvornica počinje proizvoditi i uređaje za civilne potrebe, na što se sve više preusmjerava, a 1962. godine u potpunosti prestaje proizvoditi brodsku opremu. Prestala je proizvoditi 1999., a potpuno je ugašena 2002. godine.⁸ U razdoblju skupljanja predmeta za Pomorsku zbirku „Bagat“ je već prestao proizvoditi brodsku opremu pa se očuvanje njihovih proizvoda nametnulo kao važan, ali i hitan zadatak. To potvrđuje i činjenica da danas samo malobrojni pojedinci znaju za „Bagatove“ početke, a ti su podatci nepoznati čak i boljim poznavateljima zadarske (pomorske i industrijske) prošlosti. Pomorska zbirka od „Bagatovih“ proizvoda posjeduje kompas, odnosno busolu za čamce, smjernu ploču, inklinator i nautičko ravnalo. Predmeti su izrađeni 1950-ih, a tvornica ih je donirala Muzeju 1966. godine, u povodu otvorenja Zbirke za javnost. (sl.5.)

Zaključak. Prema *Hrvatskoj enciklopediji*, pomorstvo obuhvaća „skup djelatnosti, vještina i društvenih odnosa na moru ili u vezi s morem. Obuhvaća a) pomorsko gospodarstvo, djelatnosti koje iskorištavaju more ili morsko bogatstvo ili su u izravnoj vezi s tim djelatnostima; b) neprivredne djelatnosti (obrazovne, znanstvenoistraživačke, zdravstvene, kulturne, športske, djelatnosti ratne mornarice i dr.). U sklop pomorstva ulaze i organizacije pomorskog školstva, pomorskih instituta i drugih po-

morskih znanstvenoistraživačkih centara, pomorskih (lučkih) kapetanija, obalnih straža, pomorskog zdravstva, pomorske kulture (materijalne i duhovne) itd. Pojam pomorstva također obuhvaća osobe i sredstva za rad koja služe u pomorskim djelatnostima.”⁹ Namjera pokretača Zbirke bila je, s obzirom na sve navedeno, obuhvatiti taj široki raspon zadaća, no istodobno i prikazati prošlost Zadra i sjeverne Dalmacije kroz prizmu pomorstva jer se Zadar zbog svojega zemljopisnog položaja razvio u važno pomorsko središte. S obzirom na široko postavljene koncept, Pomorska zbirka sadržava raznoliku građu, i prema vrsti i prema namjeni, što omogućuje koncipiranje postava u nekoliko tematskih linija koje se međusobno preklapaju. Predmeti koji obuhvaćaju 20. stoljeće i/ili tehničku i industrijsku baštinu mogu se sagledati praćenjem opće povijesno-kronološke tematske linije, ali i specifične tematske linije povijesti (zadarskog) gospodarstva odnosno povijesti razvoja brodarstva u Zadru i Hrvatskoj.

Predmeti su zasad opremljeni legendama s osnovnim informacijama, pa samo manji dio posjetitelja može steći dojam o važnosti koju ta tehnička i industrijska baština ima za Zadar i zadarsko pomorstvo. Uglavnom je riječ o lokalnom stanovništvu, mahom pomorcima koji su i sami službovali na tim ili sličnim brodovima pa im je ta tematika poznata. Takvi su posjetitelji dodatna vrijednost jer svojim znanjem, pa i sjećanjima, mogu pomoći u dopuni znanja o nekadašnjem načinu plovidbe i životu na brodu. Naravno, pri prezentaciji takvih informacija potrebna je stručnost kako bi se na razumljiv i ujedno sažet način posjetiteljima objasnila važnost izloženih predmeta. Sve je to izazov, ali i prilika za oblikovanje suvremenoga, raznovrsnog i zanimljivog postava Pomorske zbirke.

Iako stalni postav Pomorske zbirke nije isključivo usmjeren na predstavljanje tehničke i industrijske baštine, iz namjere njezinih ustanovitelja jasno je da su pri općem prikazu zadarskog pomorstva imali na umu važnost koju suvremena pomorska industrija ima za lokalnu zajednicu, ali i za ukupno jugoslavensko gospodarstvo te su tu činjenicu željeli na adekvatan način valorizirati. Tehnička baština čini samo dio Pomorske zbirke, no zbog svoje raritetnosti veliki je potencijal za razvoj Pomorske zbirke. Osim toga, modeli i dijelovi opreme pojedinih brodova u znatnom dijelu lokalnog stanovništva pobuđuju uspomene i ponos na pomorsku prošlost koju baštine, što je emocionalni zalog i potencijal u suživljavanju Pomorske zbirke s lokalnom zajednicom.

Primljeno: 7. srpnja 2025.

LITERATURA I IZVORI

1. Arhiv Pomorske zbirke. Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru.
2. Čolak, Nikola. „Osnivačka skupština Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije”. *Naše more* 9, br. 5/6 (1962): 176-177. <https://hrcak.srce.hr/file/309734> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).

3. Milošević, Pujo i Branka, Radovan, Hrvoje. „Sprječavanje onečišćenja mora po MARPOL-konvenciji”. *Naše more* 52, br. 5/6 (2005): 231-234. <https://hrcak.srce.hr/file/12538> (pristupljeno 30. lipnja 2025.).
4. Novak, Grga i Vjekoslav Maštrović, ur. *Pomorski zbornik: Povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942 – 1962*, sv. 1. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zadar: Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962.
5. Novak, Grga i Vjekoslav Maštrović, ur. *Pomorski zbornik: Povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942 – 1962*, sv. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zadar: Institut za historijske i ekonomske nauke, 1962.
6. Paša, Ivan. *Tankerska plovidba Zadar: razvoj Tankerske plovidbe i njezin doprinos zadarskom kraju*. Zadar: Tankerska plovidba, 1966.
7. „pomorstvo”. U: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2013. – 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pomorstvo> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).
8. Uredništvo, „Bagat”. U: *Hrvatska tehnička enciklopedija – Portal hrvatske tehničke baštine*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2022. <https://tehnika.lzmk.hr/bagat/> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).
9. Uredništvo, „Ribolovni alati i tehnike”. U: *Hrvatska tehnička enciklopedija – Portal hrvatske tehničke baštine*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2022. <https://tehnika.lzmk.hr/ribolovni-alati-i-tehnike-2/> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).
10. Uredništvo, „Tankerska plovidba d. d.”. U: *Hrvatska tehnička enciklopedija – Portal hrvatske tehničke baštine*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2022. <https://tehnika.lzmk.hr/tankerska-plovidba-d-d/> (pristupljeno 28. lipnja 2025.).

THE MARITIME COLLECTION OF THE CROATIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS INSTITUTE OF HISTORICAL SCIENCE IN ZADAR – CUSTODIAN OF THE ZADAR TECHNICAL HERITAGE

This paper discusses the technical heritage of the Maritime Collection of the Croatian Academy of Sciences and Arts Institute of Historical Science in Zadar.

The acquisition of materials for a maritime collection began in 1958; in 1966 the collection was opened to the public. The collection was founded with the goal of the preservation and public presentation of the rich maritime past of Zadar and northern Dalmatia and its links with the wider area. Another aim was to present the importance of shipping and of industries related to maritime matters in the contemporary period.

The collection comprises ships' devices and parts of the equipment of ships donated by various firms and organisations, as well as items obtained thanks to inter-museum collaboration. Among them mention should be made of Yugoslav Tanker Shipping, founded in 1955 and still doing business with success, as well as the firms Vlado Bagat and Otočanka. Vlado Bagat was established in 1950 for the production of ships' equipment, although this production was ceased in 1962, the firm's attention being directed to a different range. This factory stopped operations in 2002.

Otočanka was founded in 1958 for the production of various kinds of ropes and hawsers, including for the shipping industry. Its legal successor, the Factory of Ropes and Bindings still exists and is engaged in the production of a similar range of goods. Although the technical heritage accounts for just a bit of the Maritime Collection, on account of the rarity it possesses, it has a considerable potential for the development and the planning of future activities of the Collection.

9 „pomorstvo”, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje (Zagreb, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 2013. – 2025.), <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pomorstvo> (pristupljeno 29. lipnja 2025.).